

İLETİŞİM KURAMLARI ÇERÇEVESİNDE MEDYAYA TARİHSEL BAKIŞ¹

Ali Murat KIRIK², Serra ORKAN³, Ayşegül Elif ÇAYCI⁴, Berk ÇAYCI⁵

Özet

İletişim olgusu Antik Çağlar'dan beri Aristoteles gibi düşünürlerin çalışma alanlarının merkezinde yer almıştır. Kitle iletişiminde olanak tanıyan araçların toplumlar tarafından içselleştirilmeye başladığı XIX. Yüzyılın ikinci yarısı itibarıyla, sosyal bilimlerin farklı inceleme alanları içerisinde “iletişim” alanına yönelik ilgi dikkat çekmektedir. Ancak tarihsel perspektifte iletişimin kuramsal ve yöntem bilimsel bir bakış açısıyla ele alınması I. Dünya Savaşı sonrasına denk gelmektedir. Günümüze kadar uzanan bu süreçte konvansiyonel ve yeni medya araçları, sahip olduğu teknik yeterlilikler paralelinde toplumun tüm faaliyet alanlarını etkilemişlerdir. Böylelikle iletişimin bilimsel bir disiplin haline gelmesi sürecinde kitle iletişim araçları merkezli olarak bilimsel nitelikli araştırmalar yapılmış model ve kuramlar geliştirilmiştir. Bu çalışmanın amacı: iletişimin bir bilim olarak biçimlendirilmesinde, söz konusu öncü çabaların etkisinin ne denli belirleyici olduğunun ele alınmasıdır. İletişim kuramları ekseninde medya ve iletişim bir disiplin olarak daha fazla ciddiye alınmaktadır. Ayrıca medya teknolojinin etkisinde kendisine eklenen “yeni” kelimesi ile kuramların çeşitlenmesine sebep olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İletişim Kuramları, Medya ve İletişim Sistemleri, Medya Tarihi, Yeni Medya

AN HISTORICAL VIEW ON THE MEDIA WITHIN THE FRAMEWORK OF COMMUNICATION THEORIES

Abstract

The phenomenon of communication has been at the center of the field of the studies of thinkers such as Aristotle since ancient times. Dating from the second half of 19th century, where media enabling mass communication began to be adopted by societies, there has been significant interest in the field of ‘communication’ among the various disciplines of social sciences. However, theoretical and methodological

1. Bu makale, 24-25 Mart 2016 tarihlerinde Kocaeli’nde gerçekleştirilen 1. Uluslararası İletişim, Edebiyat, Müzik ve Sanat Çalışmalarında Güncel Yaklaşımlar Kongresi’nde yayımlanmış “Kuramlar Ekseninde Medya Ve Bireysel Roller” isimli bildirin genişletilmiş ve revize edilmiş şeklidir.

2. Doç. Dr., Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi, murat.kirik@marmara.edu.tr
ORCID ID: 0000-002-5771-4843

3. Öğr. Gör. Dr., İstanbul Okan Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi, serraorkan@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-0214-7877

4. Arş. Gör. Dr., İstanbul Ticaret Üniversitesi İletişim Fakültesi, aekaragulle@ticaret.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003- 4082-8673

5. Arş. Gör. Dr., İstanbul Ticaret Üniversitesi, İletişim Fakültesi, bcayci@ticaret.edu.tr
ORCID ID: 0000-00001-5945-8655

treatment of communication coincides with the aftermath of World War I from a historical perspective. Traditional and new media have influenced all spheres of activities of societies in parallel with their technological competences up until today. Thus, communication was formed as a scientific discipline thanks to scientific research on mass media and models or theories were developed. The aim of this paper is to address how much pioneering efforts in question were determinative in the formalization of communication as a science. Media and communication as discipline, are taken more seriously within the context of communication theories. What is more, the “new” prefix of media, which is a result of technological advancements, gives rise to diversification of the extant theories.

Keywords: Communication Theories, Media and Communication Systems, Media History, New Media

Giriş

İletişim zor, karmaşık ve öğrenmeye dayalı metodolojik bir süreç olmakla beraber akıl ve duygular yolu ile anlamlandırılmaya çalışılır. İletişim araçları zaman içerisinde çok büyük değişimlerden geçmiş olsa da, iletişimin bazı temel karakteristik özelliklerinin yıllar içerisinde aynı kaldığını söylemek yerinde bir tespit olacaktır (Rosengren, 2000, s.2). İnsana dair her türden ilişki içerisinde iletişimi barındırmaktadır. Bu bilimsel fikir yapısının başlangıç noktasını Antik Yunan'a kadar götürmek mümkündür. Felsefeye dayandırılarak incelenen geçmiş zaman bilgisi matematikten başlayarak zaman içerisinde kendi ayrı alanına kavuşmuştur. Sosyal Bilimler için özgürleşme hareketi 19. yüzyıla denk gelmiştir. Amerika'da iletişim bilimcilerinin türediği 20. yüzyılda bu alanda araştırmalar için Chicago Okulu'nun kurulduğu bilinmektedir ve bu dönem aynı zamanda basının gücü elinde bulundurduğu bir dönem olarak bilinmektedir. Bu yüzyılda Pozitivist ve Yorumlayıcı Perspektifin iletişim biliminde çözüm üretme yetersizliğini gidermek amaçlı Eleştirel Perspektiften de yararlanarak sentez yapma yoluna gidilmiştir (Karagöz, 2010, s. 3-6).

Klasik bir felsefeci olmaktan öte bilim felsefesine ilgi duyan Karl Raimund Popper'in kuramlara yönelik açıklamaları da dikkate değerdir. Ona göre kuramların temelinde evreni sarmalayıp, hâkimiyet kurarak açıklama yapılması fikri hâkimdir (Popper'dan akt. Karagöz, 2010, s.9)

Amerika'da 1930'lu yıllarda iletişim çalışmalarının temelini atılması farklı disiplinlerin iletişim konulu araştırmaları ile başlamıştır. Bu da iletişimi en baştan disiplinler arası bir şekle sokmaktadır. Chicago Okulu temsilcilerinin de iletişim alanını ele alan çalışmalarda buldukları gözlemlenmektedir. İletişimin bilimsellik içeren eğilimlerinin öncelikle Amerikan pragmatizminde bulunduğunu söylemek yerinde bir tespit olacaktır. İletişimi formüle döken Harold Lasswell'in bu pragmatizm içerisinde yetiştiği Hanno Hardt'in bir tespiti (Mutlu, 2005, s. 36-38).

Bu alanda yapılan çalışmalar kapsadığı konular açısından fazlasıyla karmaşık görülmele beraber çözüm oluşturacak kuramlardan da yoksun kalmıştır. Bu sırada sıklıkla

telaffuz edilmeye başlanan “kullanımlar ve doyumlar” iletişim sorunsalının “ileti” olmasını sonlandırıp “izlerkümeler”e yaklaştırmaktadır. Elihu Katz isimli araştırmacının açıklamaları bu noktada oldukça önemlidir. Katz’a göre iletişimdeki asıl mesele insanların bu araçlarla ne yaptığı şeklinde yeniden şekillenmektedir. Zamanla “kullanımlar ve doyumlar” yaklaşımının yeni sorunları beraberinde getirdiği ve çözüm üretmekten giderek uzaklaştığı fark edilmiştir (Mutlu, 2005, s.38).

İletişim çalışmalarında yaşanan durgunluk 1970’li yıllarda gözle görülür bir hal almıştır. Hatta bu dönemi “pragmatik bunalım” olarak isimlendirmek mümkündür.

İletişim kuramları tarihine bakıldığında bir adım sayılabilecek ilk gelişmenin işbölümü olduğu bilinmekle beraber, bunun için 1700’lü yılların sonlarına doğru Adam Smith’in yaptığı açıklamalar önemlidir. Smith’e göre iletişim olanakları işbölümü ile bir araya geldiğinde gelişme için gerekli zemini hazırlamaktadır. Ülkeler bazında incelediğimizde İngiltere’nin devrim nitelikli gelişmelere çoktan imza atmış olduğu, Fransa’nın hala bir bütünlüşme arayışında olduğu göze çarpmaktadır. Bu yüzyılda tarıma olan yoğun ilgi iletişime dair söylemlerin eksik kalmasına sebebiyet vermiştir. Yine Fransız görüşünde hâkim olan düşüncenin içeriği iletişimin gelişme aracı olarak da görülmesidir. Bu sıralarda sıklıkla duyulan bir söylem de özellikle 19. Yüzyılda yaygınlık kazanan “Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” liberal görüşe ait olmakla beraber özellikle fizyokratlar okulu tarafından türetilmiş bir cümledir. Hedefte iletişim yollarının Çin’e benzetilmesi yer almaktadır. Konu ile ilgili olarak François Quesnay’in söylemleri de dikkate değerdir. 18. Yüzyılın sonlarına gelindiğinde bir bütünsellik yaratmak amacıyla akış özgürleşmesi konusu gündeme gelmiş ve 1789 devriminin yaşanması da hızlıca bir birliktelik oluşturma fikrini desteklemiştir. 1793 yılında da bir uzaktan iletişim sistemi olan optik telgrafın Claude Chappe tarafından gündeme getirilmesi de askeri isteklere cevap veren iletişim alanındaki bir gelişme olarak öne çıkmaktadır (Mattelart, 2013, s. 11-13).

İletişimin bilimsel anlamda bir yer edinmesi başlangıçta askeri istekler doğrultusunda olduğu gibi günümüzde çok farklı amaçlarla kullanılan internetin de askeri amaçlara bağlı olarak geliştirildiği bilinmektedir. Günden güne gelişen ve teoriler ile anlamlandırılan iletişimde teknolojinin kolaylaştırıcı bir etkisi var gibi görünse de bireysel düşüncenin yaygınlaşması, yabancılaşma vb. olumsuz etkilere de davetiye çıkartmaktadır.

Pozitivist Perspektifin İletişim Kuramlarına Etkisi

Pozitivist perspektif iletişim bilimi içerisinde çeşitli yaklaşımların gündem konusu olmasını sağlamaktadır. Sosyal bilimler alanına katkıları bilinmekle beraber iletişim biliminin de diğer bilimlerden farklı bir alan olarak algılanmasını sağlamıştır. İletişim alanına yönelik olarak geliştirilen kuramların bu bilim dalının bağımsızlığına büyük etkileri olmuştur. Genel olarak sosyal bilimlerin tümüyle felsefeden ayrışması pozitivist yaklaşım ile olmuştur ve özellikle 20. yüzyılda iletişim ile ilgili yöntemsel çalışmaların yapıldığı bilinmektedir (Karagöz, 2010, s. 144). Bu yüzyılın ilk onluk dilimlerinde Amerika ve Avrupa’da kitle iletişim çalışmaları ile şekillenen iletişim araştırmaları “ikna edici iletişim” üzerinden yoluna devam ederek bu alandaki çalışmaların temelini

oluşturmuştur. İrfan Erdoğan ve Korkmaz Alemdar “Öteki Kuram” adı altında ilk bilimsel yaklaşımlarını ortaya koymuşlardır ve bunları da “tutucu ve liberal” sıfatları ile açıklama yoluna gitmişlerdir. Yaklaşımların bu şekilde isimlendirilmesinde Amerika ve Avrupa’da şiddetlenen işçi hareketleri ve kitle ayaklanmaları etkili olmuş ve bir denetim ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Habermas’a göre de pozitivist perspektif ışığında şekillenen bilimsel bilgi denetim sağlayan bir etkiye sahip olacaktır. Pozitivist perspektif kitlelerin güdümlenmesi ve kontrol edilebilmesi açısından Erdoğan ve Alemdar’a göre etkili olmakla beraber bunu da “ön kestirim” yoluyla gerçekleştirmektedir. 20. Yüzyılın ikinci yarısına kadar görülen pozitivist yaklaşımlar kitlelerin manipülasyonu için gerekli özellikleri bünyesinde barındırmaktadır (Karagöz, 2010, s. 145-146).

Pozitivist yolda iletişim çalışmalarının ilerlemesi yönünde ilk temel katkıların Chicago Okulu tarafından yapıldığı bilinmekle beraber bu araştırmalara katkıda bulunan önemli isimler Charles Cooley, Herbert Mead ve John Dewey vb. olarak gösterilmektedir. Judith Lazar’ın da özetle ifade ettiği üzere Chicago Okulu düşünürlerine göre iletişim sadece ileti naklinden ibaret bir eylem olmamakta, kültür oluşturan simgesel bir süreç olarak da öne çıkmaktadır (Karagöz, 2010, s. 146-147).

Lazarsfeld’in Ampirik Kuramı

Tarihsel bir süreç içerisinde iletişim kuramları incelendiğinde medya ve izleyiciye yönelik gerçekleştirilen ampirik araştırmaların toplumsal eyleme yol açarak kuramlar arasındaki mesafeyi arttırdığından bahsedilmektedir. Bu araştırma kaynağını Chicago Okulu’ndan ve Amerikan pragmatizminden almaktadır.

Pozitivist perspektife dayalı iletişim kuram ve yaklaşımlarının geliştirilmesinde Paul Felix Lazarsfeld’in ve matematik biliminden hareketle gerçekleştirdiği ampirik çalışmaların önemi büyüktür. Büyük ve önemli topluluklar ile yalnızlaşan toplum ve medyanın mutlak gücünün geldiği noktanın test edilmesi için çeşitli ampirik araştırmalarda bulunan Lazarsfeld, etki kuramının da önünü açmaktadır. Frankfurt Okulu temsilcileri gibi Amerika’ya sürgüne zorlanan Avusturyalı düşünür, medya ile ilgili önyargıların masaya yatırılması konusunda ve Viyana’da bulunmuş olduğu çevrenin de etkisinde kalarak topladığı enformasyon ile davranış çözümlemelerine yönelik araştırmalarda bulunmuştur. İletişimde sayısal veriler ışığında hareket etmek isteyen düşünüre göre; kavramlar matematiksel kodlara çevrilerek işlenebilmektedir. Medya sorunlarının çoğu belgelendirilmemiştir ve bilimsel etkinlikler deneysel düzenlemeler gerektirmektedir (Maigret, 2014, s. 98-99). Lazarsfeld’in olduğu kadar Lasswell’in ve dönemin çoğu toplumbilimcisinin August Comte ideolojisini de baz alarak yaptıkları çalışmalar iletişimin multidisipliner yapısına uygun düşmektedir. İletişim kuramlarının kalbi niteliğindeki çalışmalar Pozitivist perspektif üzerinden incelendiğinde Lazarsfeld’in “Ampirik Ekol” Kuramı ve benzer kuramlar dönemin iletişim çalışmalarına öncülük etmiştir. Lazarsfeld ve onunla paralel düşünce yapısına sahip düşünürlerin “Vienna Circle” adı altında oluşturdukları grubun benimsediği mantıksal ampirizm belli bir dönemin egemen ideolojisi olmuştur. Her şeyi matematiksel bir mantıkla açıklamak isteyen Lazarsfeld’e göre ampirik deney ve mantıksal değerlendirme bilginin kaynaklarıdır (Erdoğan, 2005). Buradan da anlaşıldığı üzere dönemin endüstrisine belli bir süre

ampirik bilim hizmet etmiştir.

Sonraki dönemlerde de çeşitli iletişim kuramları farklı felsefi ve sosyolojik temellere dayandırılarak ve dönemin koşullarına uygun olarak üretilmiştir. Kuramların anlaşılması için kuramcıların bakış açılarının ve felsefi yönlerinin derinlemesine anlaşılması gerekmektedir. Pozitivist perspektifte geliştirilen kuramların iletişimin objektif yönünü vurgulamak istediği çok açık olmakla beraber somut olanda bu denli ısrarcı davranış sergilemek ve dolayısıyla soyut olguların hiçe sayılması yorumlayıcı perspektifin doğuşuna sebep olacaktır (Karagöz, 2010, s. 148-152).

Yorumlayıcı Perspektif ile Geliştirilen Kuramlar

Alman felsefeci Immanuel Kant'ın iletişimde yorumlayıcı perspektif ile kuram geliştirme konusunda pek çok kapı açtığını söylemek mümkündür. Kant'ın idealizmi genel olarak sosyal olaylar üzerinde etkili olmuştur ve olayların anlamlandırılması ve doğru yorumlanmasına katkı sağlamıştır. Max Weber de bu yolda Kant'a eşlik etmiştir. Descartes'ın tek akıl ile evren yorumlamalarına karşılık ikili akli öneren Kant iki farklı evrenin varlığına dikkat çekmektedir. Bunlardan biri maddi evren iken diğeri de “numenal” evrendir. Fenomenal evreni aşarak ulaşılan numenal evrende zihindeki mevcut kalıplardan farklı şeylere ihtiyaç duyulmaktadır. Numenal evreni keşfedilmesi mümkün olamayan bir “iç ses” olarak yorumlayan Kant, pratik aklın numenal olanı hissedebileceğinden bahsetmektedir. Bu hissedilen değerlere örnek olarak ahlak, adalet vb. kavramlar verilebilmektedir. Kant'ın bu yaklaşımı, düalist akıl anlayışının gündeme gelmesine ve Descartes'tan kalma tek boyutlu Fransız Rasyonalizmine ilaveten toplumun anlamlandırılmasına yönelik manevi akıl söyleminin de yaygınlaşmasına sebep olmuştur (Karagöz, 2010, s. 154-155).

Max Weber de kuramsal bir çözümlene yaparken tek boyutlu genellemeleri reddederek olayların sadece nedensellik zincirine bağlı kalınarak anlaşılamayacağını altını çizmektedir. Özellikle kavramaya çalışılan geçmiş bir olay ise; bunun gerçek rasyonalitesini bulmaya çalışmak için ince düşünülmüş bir zihin sürecinden geçmek gerekmektedir (Weber'den akt. Karagöz, 2010, s.156). Weber'in kuram oluşturma süreci özetlendiğinde; başlangıçta tarihe başvurularak olaylarda yakalanan ikili rasyonalitenin senteze sokulması ve kuramsallaştırılması göze çarpmaktadır. Pozitivistlerin kendi rasyonaliteleri ile dönemin rasyonalitesi ilk incelenenler konumundadır. Weber'e ait olan bu yaklaşım yorumlayıcı perspektifin anlamlandırılması açısından önemli görülmektedir. Burada anlamak ile kastedilen de farklı dönemlerdeki farklı rasyonaliteleri açığa çıkararak bir senteze ulaşmaktır. Ancak bu şekilde derinlemesine bir anlama gerçekleşir ve sosyal olayların altında yatan farklı olgular açığa çıkartılabilir.

Pozitivist perspektifte karşılaşılan problemlere çözüm arayışının, yorumlayıcı perspektifin açıkladığı farklı metodolojik boyutları ortaya çıkardığından söz etmek mümkündür. Thomas Khun bu durumu “bilimsel devrim” olarak açıklarken sosyal bilimlerde bütünün parçalanma isteğinin altını çizmektedir. Bu aynı zamanda rakip perspektiflerin birbirlerini yıkma çabası olarak da görülebilmektedir. Bu hususta yorumlayıcı perspektife dair ilk önemli gelişmelerin post-pozitivist görüşler ile yaşandığını söylemek yanlış

olmayacaktır. Pozitivizmden bunaların yeni temel arayışları için 20. Yüzyılın ortalarına bakmak gerekmektedir. Thomas Khun'un katkıları post pozitivizme olmakla beraber yorumlayıcı perspektifin de önünü açmıştır (Karagöz, 2010, s.158-159).

Marksist Eleştirel Bakış ve Frankfurt Okulu Bağlamında Geliştirilen Kuramlar

Eleştirel perspektifte geliştirilen kuramlarda pozitivist ve yorumlayıcı perspektifin sorunları incelenmekte ve buna karşılık çözümleyici yeni yöntemler ortaya konmaktadır. Eleştirel kuramlardan bahsederken Karl Marx ilk akla gelen isimlerdendir. Bu konunun sürekli olarak gündeme getirildiği çevre de Frankfurt Okulu olarak tanımlanabilmektedir. Özellikle bu okulun ikinci dönem düşünürleri olan Habermas ve Giddens'in da düşünce sistemleri dikkate değerdir (Karagöz, 2010, s.187).

Genel anlamda sosyoloji alanındaki yeniliklerin denk düştüğü zaman dilimi incelendiğinde özellikle Fransız Devrimi ve sonrasını kapsayan dönem öne çıkmaktadır. 17. yüzyıldaki Ticaret Devrimi ve ortaya çıkan burjuvazi sınıfına karşılık, Sanayi Devrimi ile proletarya-işçi sınıfı gündeme gelmektedir. 19. yüzyıl da bu iki sınıfın tartışmalarına sahne olmaktadır. Her sınıfın kendi sloganı ve vermek istediği farklı bir ileti ortaya çıkmaktadır. Sosyal bilimlere olan gereksinim toplumu yorumlama isteği ile giderek artmıştır. August Comte'u takip eden sosyalistler proletaryayı gözlemlemişler ve Marx'ın çerçevesine sadık kalarak çeşitli düşünceler üretmişlerdir. Marx'ın materyalist felsefesi pozitivist eğilimleri beraberinde getirmiştir ve sonrasında bunu da aşan bir tavır sergileyerek sınırları ortadan kaldırmıştır. Buradan yola çıkarak eleştirel kuramların yapısal olarak yorumlayıcı perspektifi aşan yaklaşımlar ortaya attığından ve Frankfurt Okulu ile bu yaklaşımların somutlaştığından bahsetmek mümkündür (Karagöz, 2010, s.188-189).

Kişilerin kendilerini düşünmekten alıkoymadığı medyanın aldatıcı olup olmadığı ve diğer medya eleştirileri Theodor Adorno ve Max Horkheimer'in Eleştirel Kuram'ında titizlikle ele alınmıştır. Ele alınan medya çeşitli savlarla reddedilirken kendisinin ideolojik egemenlik sağlayacağına inanılır. Kitle medyasının yolunu açtığı kültürel egemenlik kuramı ile birlikte medya ve toplumsal eşitsizlikler konusu masaya yatırılır. 1923'te kurulan ve Yahudi düşünürlerden oluşan Frankfurt Okulu'nun öncüsü ve liderlerinden biri Theodor Adorno olmakla beraber, çoğu düşünürün, dönemin Nazi hareketleri sebebiyle 1933 senesinde Cenevre ve bir sene sonra New York'a gitmek zorunda kaldıkları bilinmektedir. Kitle Kültürünün eleştirel görüşünün ana hatları ile belirtilmesi Horkheimer ve Adorno tarafından üstlenilmiştir. "Kitle Kültürü" tamlamasının kullanılması 19. Yüzyıl sonlarına doğru yaygınlık kazanmış ve kitle kavramı kalabalık kavramı ile anlamdaş gibi ele alınmıştır. Eleştirel Kuram'ı geliştiren Adorno ve Horkheimer için tekniğin hayatın her alanına yayılması ve ticari menfaate dayalı ilişkiler modern zamanın temel özellikleri konumundadır (Maigret, 2014, s. 85-86). Kitle insanı yalnızdır ve toplumsal ilişkilerden kopuk yaşamaktadır. Endüstri toplumunun bireylerine psikolojik anlamda acı çektiği bilinmekte ve büyük toplum kuruluşları da rekabet hissinin etkisinde bölünmektedirler. Bireyler kamusal evren karşısında korunmasızdırlar. Bu durum Alman düşünür Hannah Arendt tarafından da açıklığa kavuşturulmuş ve toplumsal kuralsızlık ve köksüzlüğün olduğu

yerde despotizmin varlığı özellikle totalitarizm kuramında kaçınılmaz görülmüştür. Kendi kendine bırakılan bireylerde köklerinden ayrılarak yabancılaşma ve medyanın yönlendirmesi ile hareket etme görülürken bu yönlendirme medyanın baştan çıkarma yöntemi ile gerçekleşmektedir. Bu konu Hitler'in liderlik örneği üzerinden pekiştirildiğinde; dönemin liderinin radyo yayınlarında, karizmasını kullanarak yaptığı konuşmaların tekrar tekrar verilmesi onun gücünü somut olarak ortaya koymasına yardımcı olmaktadır. Kitle kültürünün mekanikleştirilerek ifade edilmesi olan "kültür endüstrisi" kavramında, bireyin yargılama süreci üzerinde bir etkiye sahip olmakla beraber zihni durgunlaştıran boş zaman etkinlikleri ile doludur (Maigret, 2014, s.87).

Eleştirel kuram medya araştırmaları içerisinde önemli bir yere sahiptir. Bu alan içerisine ideoloji fikrinin eklenmesini sağlamıştır. Böylelikle tarih ve iletişim de birbirleri ile ilişkilendirilmiştir. Marx'ın ekonomi ile ilgili görüşlerinin kültür alanına kaydırılması Eleştirel Kuram sayesinde gerçekleşmiştir. Burada bahsedilen kültür menfaatten uzak bir sanat olmaktan ziyade ekonomi ve politikaya da bağlıdır. Ekonomi bir altyapı olarak kültürü de belirleyen konumundadır. Medya ile uyuşturucuyu birbirleri ile karşılaştıran Eleştirel Kuram'da ikisinin de ortak yarattıklarının coşku ve duyusuzluk olduğu savunulmaktadır. Medya ile Marx'ın din olgusu ile ilgili görüşü de örtüşmekte ve medya adeta toplumun yeni afyonu olarak gözlemlenmektedir. Bu noktada bireylerin kendi kendilerine yabancılaşmalarına bilinçli ya da bilinçsizce katkıda buldukları görülmekle beraber, zevk duygusunun kişiye geçici de olsa hayatın gerçeklerini unutturarak yazgılarına razı olmalarını sağlayacağı düşünülmektedir (Maigret, 2014, s. 88-89).

Medyada Etki Kuramı ve Demokratik Ortam

18. yüzyılda Amerika'da ve Fransa'da geliştirilen devrimci fikir hareketleri yüzyıla yakın bir süre medya ile iyi ilişkiler yürütülebileceğini kanıtlar nitelikte olmuştur. Basın bu süre zarfında parlak fikirlerin temeli gibi görülmüştür ve çoğulcu bir haber üretim aygıtı olarak yansıtılmıştır. 19. Yüzyılda da medyaya ilişkin çeşitli ütopyik fikirler ortaya atılmıştır. Fransa'da 1881 senesindeki düşünce ve basın özgürlüğüne ilişkin yasa ile kitle iletişim araçları demokratik ortamın inşası için son derece önemli aygıtlar konumundadır. Ancak bu yüzyılın sonlarına doğru medyanın seçkin sınıf dışında kalanlara da seslenmesiyle ve endüstri alanındaki gelişmeler kaygı verici bir biçimde ilerlediğinde medyanın ilerlemesi bir manipülasyon aracının ilerlemesi gibi görülmeye başlar ve korku ortamı yaratılır. Etki kuramına odaklanmış düşüncelere göre medya hipnotik bir etkiye sahip olmakla beraber halkı yönlendirirken sanki bunu bireyin kendi görüşüymüş gibi göstermekten de geri durmamaktadır (Maigret, 2014, s.69-70).

Kullanımlar ve Doymalar Kuramı ile Yeni Medya

Kullanımlar ve doymalar yaklaşımına göre kitle iletişim araçları ile ilişki içerisindeki aktif izleyicinin bu araçları ne şekilde ve ne çeşit ihtiyaçlarını karşılamak üzere kullanacağı kilit önem taşımaktadır. Kişinin ihtiyaçlarının kitle iletişim araçlarıncı karşılanıp karşılanmadığının ya da ne kadarına cevap verilebildiğinin araştırıldığı bir yaklaşımdır. Buradan da anlaşılacağı üzere bireyler yeni medyaya karşı açık bir tutum

sergilerler ve medyanın kendilerine sundukları içerisinde faydalı bulduklarını alıp kullanırlar. Etki kuramında ise bunun tersi bir durum söz konusudur. Burada medyanın izleyiciye verdiği ne ise o kullanılmaktadır. Medya burada bilirkışı konumundadır ve izleyicinin ne isteğini önceden sezerek ona göre ileti aktarımında bulunmaktadır. Etki kuramına göre izleyici hiçbir araştırmaya gerek duymadan, güvensizlik sorunu yaşamadan bu bilgileri kabul etmektedir. Kullanımlar ve doyumlar yaklaşımındaki, medyadan izleyicinin ihtiyaçlarına yönelik seçimler yapması etki kuramında geçerli değildir. Kullanımlar ve doyumlar kuramı üzerinden araştırma yapan iletişimciler; kullanıcıların ihtiyaçları doğrultusunda ne çeşit araçlara yöneldiklerini anlama ihtiyacı hissetmektedirler. Bu kurama farklı yorum getiren araştırmacılar da bulunmaktadır; örneğin işlevselci kurama göre kitle iletişim araçları gündelik hayatı kolaylaştırmakta, gerek dolaylı gerekse de doğrudan gereksinimlerin karşılanmasında etkili olmaktadır. Katz ve Blumler akademik araştırmalarda bulunarak kitle iletişim araçlarının bireylerin ihtiyaçlarına cevap veren niteliklere sahip olduğunun altını çizmekte ve kişilerin arzuları doğrultusunda bu araçlara yöneldiklerini savunmaktadırlar (Güngör, 2013, s.122-123). Lazarsfeld'in Katz'a devretmiş olduğu iki aşamalı iletişim akışı kuramından yola çıkılarak gerçekleştirilen bir araştırmada kişilerin seçimlerindeki belirleyiciler araştırılmıştır. Burada kişilerarası ilişkilerin medyadan üstün olduğu sonucu elde edilmekle beraber medyanın sınırsız güç sahibi olduğu söylemi de araştırmalar sonunda çürütülmüştür (Maigret, 2014, s.104). Medyanın etkileri doğrudan olmamakla beraber belli sınırları bulunmaktadır. Bu iki düşünürün araştırmalarının etkisi 1960'lara kadar sürmüştür.

Kullanımlar ve doyumlar açısından düşündüğümüzde geleneksel kitle iletişim araçlarının yaptığı görevlerin zaman içerisinde alt yapısı internet olan yeni enformasyon teknolojileri tarafından ele geçirilmesi göze çarpmaktadır. Etkileşimin interaktif şekilde ilerlemesi ve bu bağlamda Web 2.0 paradigmasının kolektif düşünmeyi tetikleyici yeni imkânlar doğurduğu bilinmektedir. Bu tabanda ortaya çıkan sosyal uygulamaların daha açık ve demokratik bir ortamdan bahsedilmesi için uygun zemin hazırladığının altı çizilmekte ve internetin salt enformasyon alımı için değil içerik paylaşımı için de kullanılması onun özelliklerini çok yönlü kılmaktadır. Yeni medyanın bireylerin farklı kültürlere entegre olmasını kolaylaştırdığından da bahsedilmektedir (Akçay, 2011, s.138). Bu olumlu özelliklerin yanında kullanımlar ve doyumlar yaklaşımının beraberinde medya bağımlılığı da hızlıca yayılma göstermektedir. Kullanımlar ve doyumlar aslında çok büyük bir oluşumun küçük bir parçasını oluşturmakta ve bu doğrultuda bireyin ihtiyaçlarına yönelik incelemeler gerçekleştirilmektedir. Yolunu açtığı medya bağımlılığı ise birey düzeyinden öte düzey içi ilişkileri ve sistemleri mikrodan makroya incelemektedir (Grand vd. den akt. Işık, 2009, s.32). Kuramın amacı medyanın etkisinin değişkenliğinin altında yatan sebeplerin ortaya konulması ve bunun birey ve medya ilişkisi çerçevesinde ele alınmasıdır. İçinde bulunduğumuz çağın önemli bir parçası olan medya sistemi dönemsel olarak birey üzerinde daha güçlü ya da daha zayıf etkiler bırakabilmekte ve bunun derinlemesine incelenerek bir sebep ve netice zincirinin ortaya konması için kuramlar devreye girmektedir. Enformasyon toplumunun da ihtiyaç yegâne etmen budur (Dinçerden, 2018, s.184).

Sonuç

Sosyal Bilimler yönünden özgürleşme hareketi, Chicago Okulu'nun kurulduğu dönemlere denk gelmekte ve bu dönem aynı zamanda basının güçlü olduğu bir dönem olarak bilinmektedir. Sosyal Bilimler alanındaki kuramlarla ilgili Karl Raimund Popper'in getirmiş olduğu açıklamalar önem taşımaktadır. Raimund'a göre kuramların temelinde evreni sarmalayıp, hakimiyet kurarak açıklama yapılması fikri yatmaktadır. İletişim alanındaki kuramların ortaya çıkışı, 1930'lu yıllarda Amerika'da farklı disiplinler tarafından gerçekleştirilen çalışmalarla birlikte başlamıştır. "Pragmatik Bunalım" olarak adlandırılan dönem içerisinde, iletişim alanındaki çalışmalarda bir durgunluk meydana gelmiştir. İletişim kuramları yönünden ilk adımın iş bölümü olduğu bilinmektedir. Adam Smith tarafından söylenen "Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" sözü hedefte iletişim yollarının Çin'e benzetilmesini baz almaktadır.

Bilindiği üzere; pozitivist perspektif, iletişim bilimlerinde farklı yaklaşımların ortaya çıkması yönünde önem taşımaktadır. Çünkü, sosyal bilimlerin tamamıyla felsefeden ayrışması pozitivist yaklaşım sayesinde gerçekleşmiştir. 20. yüzyılda kitle iletişim araçları ile şekillenen iletişim araştırmalarına bakıldığında "ikna edici iletişim" in bu çalışmalara temel teşkil ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. İletişim kuramlarına verilen isimler ise; Amerika ve Avrupa'da gerçekleşen işçi hareketleri ve kitle ayaklanmalarından kaynaklanmaktadır.

Pozitivist yönde iletişim çalışmalarının ilerlemesi de Chicago Okulu'nun öncülüğünde başlamıştır. Lazarsfeld'e göre; kitle iletişimiyle ilgili girişimlerde, araştırmanın içeriğinden çok yöntem üzerinde durulması gerekmektedir. Lazarsfeld'in Amerika'da kurduğu ampirik gelenek kısa zamanda egemen hale gelmiştir. Bu durum beraberinde, Chicago Okulu geleneğinin iletişim alanında kaybolup gitmesini beraberinde getirmektedir.

Kant'ın da iletişim konusunda yorumlayıcı perspektif ile kuram geliştirme konusunda pek çok kapı açtığı söylenebilmektedir. O'nun görüşleri olayların doğru yorumlanması ve anlamlandırılmasında önemli katkılar sağlamaktadır. Yorumlayıcı perspektifin anlamlandırılması bakımından, Weber'e ait yaklaşım önem taşımaktadır. Weber'in yaklaşımı, sosyal olayların altında yatan farklı olguların açığa çıkarılmasını açıklar niteliktedir. Yorumlayıcı perspektife dair ilk önemli gelişmeler, post-pozitivist görüşler ile meydana gelmiş; bu hususta Khun'un görüşleri, post-pozitivizme olduğu kadar yorumlayıcı perspektifin de önünü açmıştır.

Sosyoloji alanındaki yeniliklerin denk geldiği dönem Fransız Devrimi ve sonrasını kapsayan döneme rastlamaktadır. Marx'ın materyalist felsefesi pozitivist eğilimleri beraberinde getirmekte ve Frankfurt Okulu ile yaklaşımlar somutlaşmaktadır. Frankfurt Okulu'nun öncülerinden olan Adorno ve Horkheimer , kitle kültürünün eleştirel görüşünün ana hatları ile belirtilmesini üstlenmektedir. Bununla birlikte 19. yüzyıl sonlarına doğru "kitle kültürü" tamlamasının kullanımı yaygınlık kazanmıştır.

Medya araştırmaları alanına ideoloji fikrinin eklenmesi, eleştirel kuram ile gerçekleşmiştir. Medya ile uyuşturucuyu birbirleri ile karşılaştıran Eleştirel Kuram'a göre ikisinin de ortak yarattıkları coşku ve duygusuzluktur. Bu noktada bireyler

kendi kendilerine yabancılaştıkları gibi, zevk duygusu kişiye geçici de olsa hayatın gerçeklerini unutturmakta ve mevcut durumlarına razı olmalarını sağlamaktadır.

19. yüzyılda da medyaya ilişkin ütopyik fikirler ortaya atılmaya devam etmektedir. Bu dönemde kitle iletişim araçları, demokratik ortamın inşası için son derece önemli aygıtlar olarak kabul görmüş; ancak 19. yüzyılın sonlarına doğru, medyanın seçkin sınıf dışında kalanlara da seslenmesiyle birlikte, medya bir manüpülasyon aracı olarak görülmeye başlanmış ve bu durum da korku ortamının yaratılmasına sebep olmuştur.

Kitle iletişim araçları ile ilişki içinde olan aktif izleyicinin bu araçları hangi amaçla kullandığı kilit önem taşımaktadır. Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı, bireylerin ihtiyaçlarının kitle iletişim araçlarınınca karşılanıp karşılanmadığının ya da ihtiyaçlarının ne kadarına cevap verilebildiğini araştırmaktadır. Bu noktada, bireyler medyanın kendilerine sunduklarından faydalı bulduklarını alıp kullanmaktadır. Etki kuramında ise tam tersi bir durum söz konusu olmaktadır. Burada medya izleyicisi kendisine verilenle sınırlı kalmaktadır. Etki kuramına göre, medya izleyicinin ne istediği önceden sezerek, herhangi bir araştırmaya gerek duymaksızın ileti aktarımında bulunmaktadır. Bu kurama göre kitle iletişim araçlarının bireylerin ihtiyaçlarına cevap verir nitelikte olduğunu söylemek mümkündür. Aynı zamanda kişiler kendi arzuları doğrultusunda bu araçlara yönelmektedir. Geleneksel kitle iletişim araçlarının gerçekleştirdiği görevler, zamanla internet alt yapılı yeni enformasyon teknolojileri tarafından ele geçirilmektedir.

Sonuç olarak, interaktif ortamların ortaya çıkmasının sonucunda kollektif düşüncenin tetiklenmesi söz konusu olmuştur. Aynı zamanda interaktif ortamlar, daha açık ve demokratik bir ortamdan bahsedilmesi için uygun zemin hazırlamaktadır. Yeni medya, bireylerin farklı kültürlere entegre olmasını kolaylaştırmak gibi olumlu sonuçlar ortaya çıkardığı gibi, medya bağımlılığı da hızla yayılmaktadır.

Kaynakça

- Akçay, H. (2011). Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı Bağlamında Sosyal Medya Kullanımı: Gümüşhane Üniversitesi Üzerine Bir Araştırma. İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, 33, 137-162.
- Altun, F. (2006). M. McLuhan ve J. Baudrillard'ın Medya Kuramlarının Karşılaştırmalı Çözümlemesi (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dinçerden, E. (2018). Enformasyon Sistemleri Yönetimi Perspektifinden Kurumsal Örgüt Kültürü. Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi, 11 (1), 179-189.
- Güngör, N. (2013). İletişim – Kuramlar Yaklaşımlar. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Işık, U. (2009). Medya Bağımlılığı Teorisi Doğrultusunda İnternet Kullanımının Etkileri ve İnternet Bağımlılığı. Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 28, 29-55.
- Karagöz, E. (2010). Sosyal Bilimlerde Kuram Oluşum Süreci ve İletişim – İletişim Kuramlarının Felsefi Sosyolojik Dayanakları, İstanbul: Derin Yayınları.

Maigret, E. (2014). Medya ve İletişim Sosyolojisi (Çev. Yücel, H.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Mattelart, A., Mattelart, M. (2013). İletişim Kuramları Tarihi (Çev. Zıllıoğlu, M.). İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Mutlu, E. (2005). Globalleşme, Popüler Kültür ve Medya. Ankara: Ütopya Yayınevi.

Rosengren, K. E. (2000). Communication: An Introduction. Londra: SAGE.

<http://www.irfanerdogan.com/makaleler4/lazarsfeld.pdf> (Erişim Tarihi: 25.11.2015)